

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА”**

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ІСТОРІЯ
Випуск 22

Видається з 1995 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2012

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ НАДДНІПРЯНЩИНИ І ГАЛИЧИНИ В ІДЕЙНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.*

У статті розповідається про місце й роль Галичини в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів. Особливу увагу звернуто на аналіз публікацій у журналі “Киевская старина”, розходження в поглядах М.Драгоманова в еміграції і провідних українських діячів-“культурників” на підросійській Україні.

Ключові слова: українофіл, національний рух, діяльність, Галичина.

Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину. Наддніпрянська інтелігенція після Емського указу шукала більш тісних зв'язків із Галичиною, де були кращі можливості для національного розвитку. Галичина в розумінні лідерів українського руху з Наддніпрянщини повинна була відіграти роль своєрідного резервуару для збирання й зберігання загальноукраїнських культурних надбань, із надією, що антиукраїнські репресивні заходи царизму рано чи пізно будуть відмінені. Відомий діяч одеської громади М.Комаров у листі до О.Барвінського із сумом констатував, що “нам світ зав'язано! Тільки й світа, що з Вашої Галичини”. Він закликав працювати “для нашої неньки цілокупної Русі-України” [11, арк.35 зв.]. Отримуючи “листи з-за кордону”, І.Стешенко переносився “рожевими думками в той благодатний куток нашої поетичної Русі, що приховала своє могутнє життя під Карпатами...” (лист до О.Барвінського в 1893 р.) [14, арк.8]. “Галичан треба шче доробити, – писав М.Драгоманов до київської “Старої громади” в кінці 1876 р. – І ви не повірите, скільки на возню з ними іде часу, і яка ця возня нудна... А тут треба усебічної і частої возні, іноді ньанчіньня чисто особистого” [21, с.240]. У розвитку українофільства на галицькому ґрунті ключову роль відіграли наддніпрянські громадівці П.Куліш, М.Драгоманов, В.Антонович, О.Кониський та ін.

Однак у 1880-ті рр. “відносини між Галичиною і Наддніпрянщиною вступили в період складних випробувань на міцність, – стверджує М.Мудрий. – Участь наддніпрянців у національному русі невпинно відходила на другий план” [49, с.140, 142]. Український національний рух у Галичині за своїм розмахом, глибиною та ідейним наповненням випереджав Наддніпрянщину, що проявилось, зокрема, в проголошеній народовцями на початку 80-х рр. концепції “органічної праці” для зміцнення своєї підтримки в масах. Активізація діяльності галицьких народовців в останні два десятиліття XIX ст. призвела до стрімкого розвитку національного руху за власними законами, зумовленими існуванням в Австрії конституційно-парламентського устрою, що нерідко породжувало особисті непорозуміння між українськими діячами обабіч Збруча. “Основні ідеї російського українофільства й галицького зовсім не однакові, – стверджував М.Драгоманов у листі до редакції “Правди” 7 жовтня 1892 р. – Рішучих “одрубників”, подібних до галицьких народовців, дуже мало” серед громадівців Наддніпрянщини [3, арк.33].

Д.Дорошенко (визначний наддніпрянський історик і громадський діяч) змушений був визнати, що львівські журнали, передусім “Зоря” і “Літературно-науковий вістник”, стали для нього “за школу національної української свідомости. Вони відкрили мені новий світ”. “З “Зорі” я довідався, – згадував він, – про українське життя в Галичині, про наші тамешні товариства, довідався про імена Франка і Грушевського,

* Закінчення. Поч. див.: Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XX.

які стали “власителями” моїх дум” [28, с.41]. Однак, приїхавши вперше до Львова в 1904 р., Д.Дорошенко був вражений відмінностями в суспільному житті галичан і наддніпрянців, про що відверто написав у спогадах. Це стосувалося, зокрема, неоднакового становища “в суспільстві жінки. Ми звикли в Росії і в Україні до свободніших, вільніших товариських відносин. [...] Не заїмпонувала нам столиця галицької України й своїм зовнішнім виглядом. [...] Самий розмах київського життя..., все це давало в наших очах перевагу Києву” [28, с.83, 84].

Водночас різниця політичних режимів не посилила настрої до відчуження, навпаки, стала притягальним чинником між Галичиною і Великою Україною. У Галичині вбачалася месіанська роль щодо підросійської України, де не існувало політичних свобод [49, с.142, 143]. На риторичне питання, чому “Галичина стала центром українського літературного руху”, І.Нечуй-Левицький (Баштовий) дав лаконічну відповідь: “Винна Росія, що не дає стати симь центромь” Києву, Харкову або Одесі, “силою виперла сей центръ зь Украины въ Галичину” [9, с.34, 35]. М.Драгоманов переконував у російській пресі, що “несмотря на западное положение Галичины, самосознание ее общества идет толчками ... преимущественно из Малороссии” [32, с.243]. Іншим разом він стверджував, що думка про самостійний розвиток української літератури, на відміну від російської, є “більше австроруска, ніж російско-українська. Воно й натурально, бо в австрійській Русі тепер єсть для такої літератури більше реальної підстави” [43, с.129].

Відомості про національний рух у Галичині останньої третини ХІХ ст. дають свідчення відомих тогочасних діячів – В.Антоновича, О.Кістяківського, Є.Чикаленка, В.Дорошенка та ін. В.Дорошенко, зокрема, згадував, що про становище Галичини мало хто знав “поза окремими одиницями”, в російській пресі бракувало інформації про край [30, с.197]. “Про Америку вдесятеро більше маємо вістей, ніж про Галичину!”, – скаржився О.Кониський у листі до О.Барвінського 21 січня 1886 р., а через деякий час, 2 лютого того ж року, з іронією написав, що навіть “про мормонів (мормонізм – релігія, створена в США. – *І.Р.*) ми тепер більше відаємо, ніж про Галичину” [7, арк.15 зв., 23]. Ситуація не змінилася через десять років, коли О.Кониський 17 (29) вересня 1895 р. відверто ділився враженнями з О.Барвінським: “Я майже нічого не відаю, що діється у Вас” [8, арк.62].

Видатний український письменник І.Нечуй-Левицький писав В.Барвінському 4 січня 1880 р., що “в тутешніх газетах про Ваші (галицькі. – *І.Р.*) діла нема нічого: або ніхто не пише про Ваші справи, або наші газети мало интересуються ними, ... останнє буде правдивіше” [1, арк.411, 414; 24, с.104]. Іншим разом він зауважив 17 серпня 1875 р., що великоруська преса “консервативна і про Україну не говорить і слова: зовсім її ігнорірує” [13, арк.4]. На думку І.Шрага, деякі непорозуміння між наддніпрянцями і галичанами пояснювалися тим, що “ми (наддніпрянські діячі. – *І.Р.*) мало знаємо з сучасними умовами і обставинами в Галичині і багато де об чім гадаємо на свій кшталт...” (лист до О.Барвінського від 8 (20) вересня 1893 р.) [9, арк.6]. Характерно, що важкодоступною в Росії була творчість найбільш видатного західноукраїнського письменника І.Франка, що змушений був визнати А.Кримський. Він листовно скаржився з Москви, що Франкову збірку “З вершин і низин” “читав у переписі одного киянина, ... великої частини (поезій. – *І.Р.*) ... не міг ні звідки дістати” [2, арк.725, 726].

Брак інформації про національне життя в Галичині констатувала російська преса. Так, історико-літературний і політичний журнал “Талицко-русскій вѣстник”, що виходив у Петербурзі 1894 р. і мав русофільське спрямування, в передмові до першого номера прямо заявляв: “Очень немногіе въ Россіи близко знакомы съ положеніемъ четырехъ почти миллионѡвъ русскаго народа, подпавшаго волею судьбъ подъ владычество Австро-Венгріи... Изрѣдка появляющіяся о ней отрывочныя свѣдѣнія въ рус-

скої печаті заурядь бивають неточны и сбивчивы...”. Редакція обстоювала думку, що в Галичині, на Буковині та Угорській Русі “идеть неутомимая борьба за Св. Православную вѣру и за родной русскій языкъ” [25, с.1]. У зверненні до читачів видавці декларували свою мету – “хотя отчасти привлечъ внимание русскаго общества къ Галичанамъ и такимъ образомъ содѣйствовать возстановленію порванной духовной связи между Русскимъ Царствомъ и галицко-русскимъ народомъ...” [25, с.6]. Однак журнал виходив недовго, не знайшов широкої підтримки в російському суспільстві.

Інтерес громадівців-українофілів Наддніпрянщини до галицької преси не можна переоцінювати, у кращому випадку мова йшла про кілька сотень примірників, що різними шляхами надходили через австро-російський кордон. А.Кримський констатував у листі до редакції “Правди” 18 (30) квітня 1890 р., що наддніпрянські українці “трохи що не байдужні” до періодики з Галичини, пояснював це кількома причинами. По-перше, цікавитися україномовними виданнями в Росії після Емського указу було небезпечною справою (“власті дивляться на передплатників ох як косо!”). На Наддніпрянщині боялися передплачувати навіть львівську “Зорю”, що мала науково-літературний характер. По-друге, в галицькій пресі, зокрема в журналі “Зоря”, на думку А.Кримського, була “якась неприхильність до Українців, висловлена, правда, не дуже виразно, але для нас доволі помітно”. Галицькі часописи звертали порівняно незначну увагу на наддніпрянсько-український рух, невдоволення серед наддніпрянців викликав також етимологічний правопис, що вживався в народовських виданнях. Як правило, передплачували “Зорю” та інші українські видання з Австро-Угорщини “найбільше студенти, а звісно, що студент людина вельми і вельми негрошовита” [12, арк.2]. Крім того, для поширення галицьких видань у межах Російської імперії бракувало елементарної інформації про часописи. А.Кримський переконував, що про львівську “Правду” на провінції багато хто й не чув і “не знає, яким способом можна її діставати” [12, арк.2, 2 зв.].

В обхід Емського указу українська література, як правило, надходила “безпосередньо з Галичини поштою.., – писав В.Дорошенко. – Одна книжка розділювалася по кількох копертах (конвертах. – *І.Р.*), а що деякі посилки пропадали, то ми звичайно діставали тільки якусь частину книжки, але через це вона не переставала бути для нас цікавою” [30, с.198]. Отже, журнал доводилося пересилати через австро-російський кордон у вигляді листів, окремими аркушами в конвертах, в які цілий номер не вмещався. Подібна система, з одного боку, була обтяжливою для редакції, а з другого – частина таких відправлень до адресатів просто не доходила з вини цензури й пошти. Відомий український громадсько-політичний діяч і вчений С.Шелухин на схилі віку згадував, що “взагалі нам (наддніпрянцям. – *І.Р.*) тяжко було знайомитися й мати звязки з галицькими авторами, бо їх творів у Росію не пускали”. Зокрема, львівський журнал “Зоря” надсилався в окремих конвертах, “як листи. Далеко не всі числа доходили до нас”. Серед наддніпрянських діячів викликали невдоволення мовно-правописні розбіжності. “Нам було дуже неприємно, – констатував С.Шелухин, – що “Зоря” друкується історичним (етимологічним, а не фонетичним. – *І.Р.*) правописом.., і ми уперто писали «кулішівкою»”, але редакція переробляла твори “на галицький смак”, особливо в лексиці [65, с.265, 266].

У листуванні українських діячів Наддніпрянщини з галичанами постійно містилися скарги на нерегулярність отримання передплачених україномовних видань, що надсилалися з Австро-Угорщини. Так, М.Лисенко писав О.Барвінському 15 (27) травня 1889 р. з Києва, що львівський часопис “Правда” “страшенно губить на тому і цікавість утрачає” через те, що надходить нерегулярно. “При такій необачності й неакуратності у висильці далєбі й інтерес до видання у найширшого патріота гасне”, – наголошував він. І з сумом додавав: “... Як читати через десяте-п’яте, то краще й овісі не читати” [41,

с.186, 528, 529]. У свою чергу, Олена Пчілка була невдоволена тим, що часто не отримувала передплачену нею “Зорю”, писала до Львова редакції журналу 15 березня 1889 р.: “...Одержуєш їх (примірники часопису. – *I.P.*) через чверть року, або й зовсім не одержуєш! Воліла би двічі заплатити, ніж таке терпіти” [16, арк.4]. Іншим разом письменниця зауважила 27 грудня 1888 р., що “числа “Зорі” доходять до мене дуже несправно” [16, арк.13]. На її думку, редакція мала більше дбати про своїх передплатників на Наддніпрянщині, бо, як писалося в листі від 10 листопада 1887 р., “єсть много осіб, котрі б, може, й пренумерували “Зорю”, але, сидючи по кутках, навіть не знають про неї” [16, арк.20]. Подібних прикладів невдоволення наддніпрянських діячів нерегулярністю отримання періодики з Галичини можна навести чимало.

Отже, цензурні перешкоди в Російській імперії унеможливлювали регулярні наддніпрянсько-галицькі контакти. Відомий український учений, галичанин В.Гнатюк згадував, що “дістати українську книжку з Австрії в Росії не так легко”. Висилка одного видання, за його словами, “тяглася місяцями, та й коштувала багато”, не було взагалі певності, що конверт надійде до адресата, в ньому не виявлять “крамоли”: “Не один український письменник із Росії не бачив навіть свого твору, друкованого у Галичині” [37, с.20]. “Я тепер пишу справді мало до Росії, – зауважив В.Гнатюк у листі до М.Кочубинського 12 червня 1902 р., – бо переконався, що листи там отворюють або зовсім не доручають адресатам” [42, с.241]. Б.Грінченко радив галичанину К.Паньківському писати до нього більш обережно, “непевна фраза у листі може наробити клопоту, бо часом буває так, що листи у нас читають не ті самі, до кого їх адресовано”. Автору доводилося із цим “уже мати клопіт...” (лист від 10 (22) грудня 1891 р.) [4, арк.25]. Олена Пчілка навіть просила К.Паньківського надсилати до неї листи на вказану адресу на Волині, де була слабша цензура, у Києві “з листами із вашого міста Львова поводяться дуже вже нецеремонно... Мені ж все (листи. – *I.P.*) буде передано...” [6, арк.2]. Леся Українка писала В.Гнатюку 10 травня 1899 р., що російські цензори “головно спілок не люблять”, радила проявляти обережність у листуванні [17, арк.2]. “Часто нарікають від Вас (наддніпрянців. – *I.P.*), що не доходять книжки...”, – писав М.Грушевський зі Львова І.Нечую-Левицькому на початку 1899 р., у цьому вбачалася вина передусім російської цензури [44, с.47].

Щоправда, користуючись поблажливістю окремих цензорів, народовські видання (“Діло”, “Батьківщина”, “Зоря”, “Літературно-науковий вістник”, “Дзвінок” та деякі ін.) якийсь час вільно надходили в Росію, де, однак, в умовах чинності Емського указу мали незначну кількість передплатників [38, с.13]. Уже згаданий Д.Дорошенко писав у спогадах, що отримував львівську “Зорю” з 1897 р. “на дуже тонкому папері ... в замкнених конвертах”, це був “заборонений в Росії, нелегальний часопис”. Він передплачував також “Літературно-науковий вістник”, що друкувався замість “Зорі” з 1898 р. і доходив до нього “за дозволом цензури легально аж до 4 книги 1901 року...” [28, с.41]. Українські діячі шукали різних можливостей для отримання книжкової продукції з-за кордону. Траплялися випадки, коли україномовні видання надсилалася в межі Російської імперії нелегально, де могли бути затримані на таможні. Одну з таких посилок затримала поліція в 1893 р., серед забороненої літератури було вилучено примірники народовських часописів “Зоря”, “Буковина”, “Батьківщина” [19, арк.14, 245]. Після заборони цензурою львівської “Зорі” в 1894 р., що “доходила в Росію довгих 14 літ”, О.Кониський у листі до К.Паньківського 9 (21) травня 1894 р. висловив думку про зміну назви часопису для подолання урядових перешкод. “Нехай “Зоря” й друкується “Зорею” для Галичини, – писав він, – а для України поставити нову назву, напр.(иклад) “Промінь” або “Русь” чи що...”. Це дало б змогу журналу знову легально (“тільки з другою назвою”) надходити до російських читачів. Однак О.Кониський змушений був визнати, що “надії у мене й не багацько на успіх” [5, арк.1 зв.]. Російська цензура пильно стежила за галицькими виданнями і не допускала подібних варіантів.

Більш детальне уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину дають спогади. Так, у своєму щоденнику відомий діяч Київської громади О.Кістяківський, що належав до так званих “культурників”, обстоював аполітичну, чисто культурницьку діяльність. Він уважно стежив за культурним життям у Галичині, мав особисті контакти з місцевими діячами. Про це, зокрема, прямо писав у жовтні 1884 р.: “Принадлежу я к так называемой украинофильской партии и всегда тяну самую умеренную ноту, желая добра моей братии, которое может быть достигнуто, по моему глубокому убеждению, только путем мирного культурного развития” [35, с.485]. О.Кістяківський передплачував львівську газету “Діло” з 1883 р., відколи, за його словами, “прилежно ее читаю, ... слежу за политикою и делами галицких малороссов”. На його думку, в краї існували дві політичні “партії”: органом однієї з них (“москвофільської”) було “Слово”, яке вбачало єдиний порятунок галичан у єднанні з Росією (“в принятии ими общерусского языка, в присоединении их к России”); друга “партія” (“українофільська”) видавала часопис “Діло”, в якому закликала до самостійного національного розвитку, усвідомлення своєї окремішності від великоруського народу [35, с.414, 422, 423]. У розвитку соціалізму серед місцевих русинів і поляків О.Кістяківський убачав заслугу М.Драгоманова, але вважав поширювані ним з еміграції гасла шкідливими для українського руху (“в то время как Драгоманов радикальствует в Женеве и затевает широкие планы, из Киева изгоняются более умеренные деятели украинофильства”) [35, с.158].

Серед галичан з О.Кістяківським зустрічалися народовці Є.Желехівський та О.Барвінський, враження від спілкування з ними наддніпрянський громадівець передав у щоденнику. Трьохгодинна розмова з філологом, педагогом Є.Желехівським під час лікування за кордоном улітку 1880 р. була, за висловом самого О.Кістяківського, приємна й корисна, дала інформацію про становище “русинських партій” та їх друковані органи, відношення поляків до русинів. Цікаво, що О.Кістяківський підмітив погане володіння ним російської мови, але тут же писав, що сам також недостатньо розуміє “их русинские книжки” [35, с.213]. Прочитавши отримані від Є.Желехівського два номери народовської газети “Діло”, що почала виходити у Львові в 1880 р., він коротко підсумував – “наставительны”, однак уже наступного дня, 13 липня 1880 р., записав у щоденнику: “...Интеллигенция русинская, даже считающая себя народною, мало развита умственно” [35, с.208, 209]. О.Кістяківський прихильно відгукнувся про діяльність народовців, що на сторінках львівських часописів “Діло” й “Правда” рішуче виступали проти “деспотизму” російського уряду. З радістю писав про піднесення національного руху галицьких русинів, що значно активізувався порівняно з 1871 р., коли він уперше побував у Львові. Автор провів аналогію між наддніпрянськими українофілами й народовцями в Галичині (тільки галичани, за його словами, “скромнее, проще, уже, но и грунтовитее, хотя с меньшим полетом”) [35, с.212].

Під час розмови з галицьким педагогом, істориком і громадсько-політичним діячем О.Барвінським ішлося про майбутню долю “Малоросії”. У щоденнику 22 серпня 1880 р. О.Кістяківський записав, що галичанин не поділяв його думки про “фантастичність” ідеї, нібито австрійський уряд хоче прихилити на свій бік “малороссов русских”. О.Барвінський відповів, що в цьому немає нічого дивного й нездійсненого, дав зрозуміти київським громадівцям: “Малороссам чрезвычайно важно объединиться в одно целое, соединиться под одну державу”. Очевидно, це мала бути така держава, що дозволила б “широкое развитие малороссийской народности во всяческом отношении”. Зважаючи на зовнішні обставини: з одного боку, репресивну політику Москви (“деспотическая, завистливая, всепоглощающая и всепожирающая”), що здатна “задушить малороссийское племя”, а з другого – на досить прихильне ставлення до українофільства австрійського уряду, цілком логічно було зайняти австрофільські позиції. “Вот вам программа для будущего политика”, – підсумовував О.Кістяківський,

згадавши, що схожі думки чув ще років 18 тому від М.Костомарова – “не в смысле программы действия, а как философское рассуждение” [35, с.252].

О.Кістяківський був проїздом у Львові в середині 1882 р. по дорозі на лікування в Європу. Під час одноденного перебування в столиці краю він зустрівся з народовцями – редактором “Діла” В.Барвінським, головою Товариства ім. Шевченка К.Сушкевичем, професором кафедри “руської” мови і літератури у Львівському університеті, головою “Просвіти” О.Огоновським, а також із професором історії Львівського університету І.Шараневичем та письменником і громадським діячем М.Устияновичем, побував на судовому процесі проти москвофільських діячів (О.Грабар та ін.). О.Кістяківський звернув увагу на важку боротьбу галичан за національні права. “Вся администрация, весь суд, вся политическая жизнь, сейм галицийский, места в рейстаге, – писав він, – все захвачено поляками... Слабые галичане готовы броситься в объятия Москвы, гонимые по пятам польскою интригою”. Водночас критичні оцінки “москвофільства” в Галичині не перешкодили листуванню О.Кістяківського “о галицийских делах” з Модестовим, про якого в щоденнику сказано лаконічно: “Москвофил и приверженец руссификации” [35, с.374].

Отже, О.Кістяківський виявляв інтерес до Галичини як невід’ємної частини етнічних українських земель, мав контакти з прихильниками різних течій у національному таборі. Безперечно, його симпатії були на боці галицького народовства, що було типовим явищем для наддніпрянських громадівців-українофілів, особливо після Емського указу. О.Кістяківський обстоював соборницькі гасла, віру в майбутнє України-“Малоросії” (“чтобы задушить украинофильскую идею, нужно задушить малороссийский народ. А разве это возможно?”) [35, с.393], критично ставився до галицького русофільства і соціалістичних ідей М.Драгоманова. Водночас він не бачив перспективи розвитку українофільства поза культурницькою діяльністю, без збереження єдності з Росією, вважав, що “нераздельность Малороссии с Великою Россиею должна лечь в основание малороссийской партии”. “Мы должны разделять общую нашу судьбу”, – писав він із надією, що Росія рано чи пізно стане “на дорогу политической свободы и широкого развития” [35, с.455].

На відміну від О.Кістяківського, Є.Чикаленко був представником молодшого покоління в громадівському русі, вступив до київської громади в 1900 р., коли в ній перебувало, за його даними, лише кількадесят членів [64, с.90]. Однак він залучився до українського громадського життя ще з 1880-х рр. під час навчання в Харківському університеті. “...Батько діставав для нас із Львова “Дзвінок”, – згадувала дочка Є.Чикаленка, – а пізніше давав також читати “Зорю”, яку він діставав на чийсь адресу в запечатаних ковертах (конвертах. – *І.Р.*) на тонесенькому папері, бо це було “нелегальною літературою”. “Дзвінок” ми читали залюбки, а потім також і “Зорю” і помалу так звикли до “галичанської” мови...” [63, с.520]. У спогадах Є.Чикаленка писалося про інтерес наддніпрянських громадівців до Галичини, зокрема про М.Комара, одного з лідерів одеської громади, що “мав звязки з Галичиною... Раз у раз він подавав якісь нові відомости про здобутки в боротьбі Українців з Поляками, чого з російських газет не можна було вчитати...”. Одеський громадівець, згадував Є.Чикаленко, критично ставився до М.Драгоманова і його прихильників на галицькому ґрунті – І.Франка, М.Павлика та ін., переконував, що “вони розбивають народовецький фронт, вносять своєю радикальною партією розбрат і тим ослаблюють боротьбу українського народу з Поляками” [64, с.9, 11]. Спогади О.Кістяківського та Є.Чикаленка підтверджують прихильне ставлення наддніпрянських громадівців-“культурників” до народовської течії в Галичині й, навпаки, різкий осуд київською “Старою громадою” “громадівського соціалізму”, діяльності галицьких радикалів-соціалістів під ідейним впливом М.Драгоманова.

Уявлення про Галичину як невід'ємну частину русько-українського простору давали праці наддніпрянських науковців. Вагомий внесок в усвідомлення національної єдності наддніпрянців і галичан по обидва боки Збруча, поряд з істориками (М.Костомаровим, В.Антоновичем, М.Драгомановим та ін.), зробили дослідники фольклору й мови. Зокрема, серед українських читачів мав успіх “малоросійсько-червоноруський” словник відомого лексикографа й етнографа Ф.Піскунова, що вийшов у двох виданнях у Києві (1873, 1882 pp.) [53]. До словника увійшло понад 15 тис. слів, що були почерпнуті з опублікованих у Росії та Австро-Угорщині збірників народних пісень (Ж.Паулі, В.Залеського, А.Метлинського, П.Куліша, М.Максимовича, М.Цертелева, П.Лукашевича, В.Антоновича і М.Драгоманова та ін.), творів нової української літератури (І.Котляревського, Т.Шевченка, Марка Вовчка, П.Куліша, Л.Глібова, М.Устияновича, Ю.Федьковича та ін.). Вказавши на широку джерельну базу для свого словника, упорядник зробив висновок: “Южно-русский языкъ по сію пору ожидаетъ еще филологической разработки; онъ не нарѣчіе происшедшее отъ искаженія русскаго языка, какъ это утверждаютъ круглыя невѣжды, а самобытный языкъ...” [53, с.І, II, III]. Українська мова (“южно-русский языкъ”), вважає Ф.Піскунов, складається з двох наріч – західного й східного: 1) “австрійско-украинское или червоно-русское галицкое”; 2) “русско-украинское или малоросійское”. Різниця між ними, за його словами, “самая незначительная во всѣхъ отношеніяхъ” [53, с.III]. Схожі думки про єдність української (“малоруської”) мови обабіч Збруча обстоював М.Костомаров, що в “малоруському наріччі” вбачав три “піднаріччя”: поряд з “українським” і “поліським” у підросійській Україні, “карпато-русинське” в Галичині, а також на заході Поділля й Волині. Вони настільки близькі між собою, що, за словами історика, “книги, изданныя въ Малороссіи, читались какъ свои собственныя въ Галичинѣ, а изданныя въ Галичинѣ – въ Малороссіи” [36, с.328].

Історію Галичини з всеукраїнських позицій висвітлював професор Київського університету В.Антонович у своїх лекціях, конспект яких зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського (м. Київ) [33]. Характерно, що кількість студентів, які бажали прослухати в університеті лекційний курс з історії Галичини, за короткий час потроїлася (про це особисто від В.Антоновича довідався Г.Галаган) [26, с.191]. На думку В.Антоновича, поштовх у розвитку національного руху місцевих русинів дала революція 1848–1849 pp., коли галичани здобули більше, ніж “въ десятки лѣтъ прежде”. Після поразки революції в Галичині виділилися дві “партії”. Більш активною на перших порах була “русско-политическая партія”, русофіли, які вважали можливим відродження своєї народності, за словами лектора, “только при посредствѣ Русскаго государства”. Русофільські діячі намагалися засвоїти “всѣ черты русской народности” [33, с.278, 280, 283], але насправді, вважає В.Антонович, добре не знали ні російської літературної мови, ні галицького народного елементу, писали “особымъ жаргономъ, котораго не понимаетъ ни галицкій крестьянинъ, ни рускій литераторъ”. У літературному відношенні ця “партія” “проявляетъ особенную бездарность и отсутствие общеевропейскаго развитія” [33, с.284, 286]. Симпатії В.Антоновича були явно на боці народовців, що мали на меті “изучить народность на мѣстѣ, ... мѣстный оттѣнокъ народности возвести въ культуру и гражданскій элементъ”. Народовці вводили місцеву селянську мову в літературу, що суперечило поглядам русофілів, у боротьбі між собою обидві “партії” “страшно мелочны” [33, с.283, 284, 286]. Історична школа В.Антоновича, найбільш видатним представником якої став М.Грушевський, зробила особливий внесок у поширення в українському суспільстві Наддніпрянщини відомостей про Галичину.

Однак культурницька діяльність старших громадівців-українофілів не задовольняла молодше покоління діячів національного руху, що вийшло на громадську арену в 1890-х рр. Воно усвідомило обмеженість розвитку наддніпрянсько-українського руху лише культурницькими засобами й почало висувати більш радикальні вимоги з виразною політичною спрямованістю. Улітку 1891 р. на Шевченковій могилі в Каневі кілька національно свідомих студентів заснували таємне товариство “Братство тарасівців”, що поставило за мету боротися за утвердження суспільно-політичних ідеалів Т.Шевченка. Один із засновників та ідеологів братства Ю.Липа згадував, що “тарасівці намагалися підтримувати оживлені звязки з іншими центрами українства, а особливо з Галичиною”, але ці контакти “завдяки суворій конспірації ніколи не провадилися на письмі” [40, с.344]. Братчики з інтересом читали галицьку пресу, що мала вплив на утворення і діяльність товариства. Про це, зокрема, свідчить лист одного із засновників “Братства тарасівців” В.Боровика до редакції львівського журналу “Правда” від 29 листопада 1889 р., в якому містилося прохання: “...Не гаїтєсья з надсилом (“Правди”. – *I.P.*), бо передплачуємо ми її громадкою, і хлопці мої аж-аж-аж мати її (хочуть. – *I.P.*) мершчі” [10, арк.9].

На початку ХХ ст. сформувався спектр українських політичних партій на Наддніпрянщині, услід за Револуційною українською партією (1900 р.). Громадівці взяли активну участь у політизації українського руху, що виступив під гаслом національної єдності України (соборності), за політичну автономію України в складі демократичної федеративної Росії, відповідно наддніпрянсько-галицькі зв’язки зміцнювалися. Однак це питання виходить за межі цього дослідження.

Роль української літератури і театру в утвердженні соборницьких настроїв. Ідея національної єдності України обабіч Збруча знайшла відображення у творчості наддніпрянських письменників, що, всупереч репресіям російського царизму, набула значного розвитку. “...Національне відродження, – справедливо зауважив історик Д.Дорошенко, – виявилось насамперед у формі утворення національної літератури народньою мовою” [29, с.182]. У свою чергу, І.Франко наголошував, що для української літератури останні десятиліття ХІХ – початок ХХ ст. були періодом “значительного оживлення и подъема”, письменство збагатилося “новими талантами, ищущими новых дорог и новых горизонтов” [61, с.152, 153]. Серед характерних рис творів нової літератури було названо панування живої народної мови, “демократизм” і “мужиколоубство”, прагнення захищати інтереси простолюду, переважно світський характер літератури тощо [59, с.46, 47]. Історичні обставини зумовили небувалий раніше в українській літературі приплив нових талантів, появу цілої плеяди яскравих творчих індивідуальностей – І.Франка, Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, Лесі Українки, П.Грабовського, О.Кобилянської, В.Стефаніка та ін., причому це були переважно вихідці з Наддніпрянщини. Українська література перейшла на вищий рівень свого розвитку, уперше в історії набула рис цілісного художнього комплексу, включаючи всі основні види й жанри зрілої літератури – від поезії, прози, драматургії до літературно-художньої критики й публіцистики [34, с.10, 11, 422].

Однак після Емського указу кількість опублікованих у Росії творів нової української літератури значно скоротилася. Україномовних книжок на Наддніпрянщині стало, за висловом видавців “Киевской старины”, “такъ не много, такъ не велики они по своему объему и такъ ограничены въ своемъ содержаніи, что мы затрудняемся, говоря о нихъ, употреблять название малорусской литературы” [23, с.353]. Протягом 1876–1905 рр., до Першої російської революції наддніпрянсько-українська література друкувалася російською абеткою й правописом, що дістав у середовищі української інтелігенції іронічну назву “ярижка” [56, с.538]. Не маючи змоги вільно друкуватися в Російській імперії, наддніпрянські письменники передавали свої твори для публікації в

народовські видання в підавстрійській Галичині, що служило консолідуючим чинником у процесі формування єдиної української літературної мови.

На сторінках львівських часописів, передусім у загальноукраїнських журналах “Правда” (з 1867 р.) та “Зоря” (з 1880 р.), читачі мали змогу регулярно знайомитися з кращими творами відомих українських письменників (І.Карпенка-Карого, М.Коцюбинського, І.Нечуя-Левицького, Лесі Українки, М.Старицького та ін.) [27, с.41, 42]. Щоправда, мова та етимологічний правопис галицьких видань створювали деякі труднощі для наддніпрянського читача. В.Дорошенко, на початку 1890-х рр. учень гімназії, пізніше згадував: “На кожній сторінці було кільканадцять слів нам або не відомих або незвичних, значіння яких треба було догадуватися, але цікавий зміст перемагав усі труднощі. Я акуратно виписував до записника невідомі слова і так поволі вивчав українську літературну мову... Фонетика не справляла нам ніяких труднощів, навпаки, була для нас легка і зрозуміла, зате тяжко було нам читати книжки друковані етимольогією з її дашками, ъ, тощо...” [30, с.198]. Важливим кроком на шляху унормування українського правопису стало офіційне запровадження фонетики в Галичині 1893 р., що полегшило для наддніпрянців читання літератури, виданої під австрійською владою.

Найяскравішою подією в національному русі Наддніпрянщини 1880-х рр. стала діяльність українського театру, що була дозволена з обмеженнями окремим урядовим розпорядженням невдовзі після Емського указу. І.Франко писав, що “одинокі світла сторінка в тім десятилітті – се наглий і надзвичайний розвій українського театру і української драматичної літератури” [58, с.381]. “Театр був єдиною національною установою, що діяла на маси, – зауважив І.Крип’якевич, – вчила їх української мови, нагадувала про історичні традиції, будила пошану до української культури...” [39, с.275]. З ініціативи М.Кропивницького в Єлисаветграді в 1882 р. було засновано першу професійну трупу, в складі якої уславилися блискучі актори М.Заньковецька, І.Карпенко-Карий, М.Старицький, М.Садовський та ін. Українські театральні колективи набули популярності не лише на Наддніпрянщині, а й далеко за її межами, з успіхом гастролювали в різних містах Російської імперії, виїжджали навіть за кордон. 1880–1890-ті рр. справедливо увійшли в історію як “золота доба українського театру” [57, с.369, 382].

Наддніпрянсько-український театр, уславлений іменами талановитих драматургів та акторів, мав великий вплив на розвиток театального життя в Галичині. Про це, зокрема, свідчить репертуар Руського народного театру у Львові (директор – Омелян Бачинський), урочисто відкритого в березні 1864 р., що складався переважно з творів наддніпрянських авторів. “Репертуар був майже виключно український, – писав відомий галицький громадсько-політичний діяч Є.Олесницький. – ...Театр став відразу могучим розсадником українства [51, с.1]. На галицькій сцені до кінця XIX ст. були поставлені п’єси І.Котляревського, Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ’яненка, М.Кропивницького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, Панаса Мирного тощо. Водночас у Галичині з успіхом ставилися опери наддніпрянсько-українських авторів С.Гулака-Артемівського “Запорожець за Дунаєм”, М.Лисенка “Різдвяна ніч”, “Утоплена” [62, с.99, 100]. Крім репертуару, східноукраїнські впливи в театральному мистецтві в Галичині проявилися в налагодженні особистих творчих зв’язків. На гастролі до краю в останній третині XIX – на початку XX ст. приїжджали кращі наддніпрянські актори й режисери.

Почин цьому зробив М.Кропивницький, приїхавши до Галичини в 1875 р. на запрошення нового директора театру “Руської бесіди” Т.Романович. Вона намагалася активізувати театральне життя в краї після повернення на Наддніпрянщину О.Бачинського – першого директора театру. Галичани робили спроби запросити на директорську посаду в “Руській бесіді” когось із відомих наддніпрянських діячів, листувалися з цього приводу зі Степаном Карпенком і Семеном Гулаком-Артемівським, але переговори не мали успіху [60, с.369; 62, с.53]. Приїзд М.Кропивницького та його

блискучу акторську гру галицька молодь сприйняла з ентузіазмом. “Це стояв перед нами, – згадував пізніше Є.Олесницький, – оригінальний українець, перший, якого ми бачили, олицетворення української літератури й мистецтва в одній особі. Ми слухали його зі запертим віддихом...” [50, с.123]. М.Кропивницький, хоч і був у Галичині недовго, мав позитивний вплив на розвиток режисерської майстерності, за висловом дослідника театру, “від нього повіяло східньо-українським духом...” [50, с.124]. Обговорюючи можливість приїзду наддніпрянсько-українського театру до Львова, К.Підвисоцький, актор театральної трупі М.Кропивницького, писав у листі до В.Лукича в жовтні 1889 р.: “...Ціла трупа ... про Галичину менше знає, як про Китай, могла б наглядно дізнатись і по всій Україні рознести, що у нас діється...” [15, арк.15, 16, 17].

Отже, театральне мистецтво було засобом єднання українських діячів по обидва боки австро-російського кордону. Приклад М.Кропивницького пізніше наслідували видатні українські театральні діячі Микола Садовський і Марія Заньковецька, які були запрошені до Галичини, де протягом року (з середини 1905 р.) блискуче виступали як актори. М.Садовський навіть деякий час очолював театр “Руської бесіди”, але вже з 1906 р. продовжив свою діяльність у Полтаві й Києві [50, с.124]. Щоправда, між наддніпрянськими й галицькими театральними діячами останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. нерідко виникали взаємні непорозуміння, через що наддніпрянці, як правило, затримувалися в Галичині ненадовго. Єдиним наддніпрянським актором, що здобув собі артистичне ім’я власне на галицькій сцені, став на початку ХХ ст. Лазар Шевченко, уродженець Київщини [20, к.35, 35 zw.].

Галичина в політиці російського царизму. Серед владних кіл імперії і в російській громадській думці було критичне ставлення до діяльності громадівців-українофілів, що потенційно загрожували територіальній єдності імперії. Офіційно вважалося, що “такъ называемые украинофилы” виступали за заміну загальноприйнятого “русского языка ... какимъ-то южно- или малорусскимъ языкомъ”. Цю мову громадівці мали на меті нібито “не только сочинить, но и возвести на степень общаго и обязательнаго языка”, що домінував би в освітній сфері “нашего юга и юго-запада” [54, с.1]. Професор Київського університету запеклий українофоб С.Гогоцький наголошував, що російська мова (“русский языкъ”) виникла внаслідок спільної багатолітньої праці діячів “великой и малой (преимущественно – юго-западной) России”. Він писав про “общий нашъ русский языкъ – нашъ во всей силѣ этого слова...” [54, с.68, 69]. Одночасно з репресіями проти української мови й культури царські власті надавали фінансову допомогу для діяльності русофілів у Галичині, що після Емського указу 1876 р. суттєво збільшилася. Так, у березні 1881 р. субсидія русофільському львівському “Слову” зросла майже втричі [47, с.336]. У 80-х рр. ХІХ ст. інтерес до “Слова” почало проявляти військово-міністерство Росії, що добилося встановлення значно вищої субсидії в розмірі 6 тис. гульденів на рік. Отже, галицько-руська проблематика поступово перетворювалася на важливий аспект російської політики щодо Габсбурзької монархії [55, с.113].

Збільшення підтримки галицьких русофілів пов’язувалося з поглибленням суперечностей на міжнародній арені, що практично поставили Росію та Австро-Угорщину по обидві сторони назріваючого воєнного конфлікту. Серед головних мотивів, що зумовлювали прихильне ставлення офіційної російської влади до галицького русофільства та спонукали до виділення субсидій на його підтримку, було усвідомлення загрози проникнення ідей українського сепаратизму з Австро-Угорщини. Кошти на адресу русофільських діячів і організацій під австрійською короною надходили з Росії, як правило, таємно через громадські товариства, орієнтовані на благодійність, приватні пожертвування, закордонні дипломатичні представництва. Фінансова допомога на початку ХХ ст. вийшла на зовсім інший рівень – суми щорічних субсидій для галичан

обчислювалися десятками й навіть сотнями тисяч російських рублів. Так, починаючи з 1909 р., щорічно на запит міністра внутрішніх справ Російської імперії виділялося 60 тис. російських рублів і ще 25 тис. – безпосередньо через міністра фінансів. У 1911 р. прем'єр-міністр П.Столипін розпорядився надати 15 тис. рублів одноразової допомоги русофілам для покриття витрат на виборах до австрійського парламенту. Щоденна газета у Львові відверто москвофільського спрямування “Прикарпатская Русь” протягом 1909–1914 рр. отримувала щорічну таємну урядову субсидію з Росії в розмірі 14 тис. рублів [46, с.126, 127].

Подібні приклади матеріальної підтримки галицьких інституцій і діячів русофільського спрямування наприкінці XIX – на початку XX ст. не були поодинокими. Характерно, що нова редакція статуту “Галицко-русского благотворительного общества” в Петербурзі в червні 1909 р. вважала необхідним надавати фінансову допомогу безпосередньо для “русских” галичан, буковинців та угрорусів, тоді як раніше товариство мало на меті допомагати вихідцям з Австро-Угорщини, що мешкали (постійно або тимчасово) в Російській імперії [46, с.125]. Однак русофіли на той час опинилися на узбіччі політичного життя краю, що дисонувало з періодом кінця 60–70-х рр. XIX ст., коли русофільська течія в умовах, з одного боку, тотального наступу поляків у Галичині, а з другого – посилення антиукраїнських репресій у Росії, домінувала в галицько-руському національному русі, при порівняно незначній фінансовій підтримці з боку російського царизму. Як влучно з цього приводу зауважив О.Середа, “парадоксальним чином сила впливу русофільських ідей у Галичині була в обернено-пропорційній залежності від величини грошової підмоги з Росії, ... істотна фінансова підтримка надійшла в той час, коли рух втратив свої позиції” [55, с.113, 114]. Очевидно, на тлі постійного збільшення фінансової підтримки з боку Російської імперії москвофільський рух у Галичині все більше втрачав самостійність та опертя на власний місцевий ґрунт [46, с.128].

Про грошові суми, що надходили в Галичину, загальне уявлення дає переписка російських урядових структур кінця XIX – початку XX ст. [48]. У секретній урядовій записці “О русском влиянии в Галиции” в серпні 1913 р. прямо говорилося: “До сих пор общая сумма пособий, получаемых во Львове из России, колебалась... между 20 и 40 тысячами рублей ежегодно и состояла частью из пожертвованной частных лиц, частью из небольших ассигнований Св. Синода. Средства эти доставлялись обыкновенно частным путем и лишь изредка передавались через посредство нашего Консульства во Львове”. “Столь малые суммы, – робив висновок автор, – расходуемые притом не всегда производительно, вряд ли могли иметь существенное значение для русского дела в Галиции. Для успешной борьбы с правительственной, польской и украинской пропагандой одновременно, требуются значительно большие средства” [48, с.100].

Цю заяву було зроблено напередодні Першої світової війни, коли серед галицьких русофілів остаточно відбувся розкол на два угруповання – власне русофільське (“старокурсники”) та відверто проросійське, москвофільське (“новокурсники”), що вступило в гостру конфронтацію з народовцями-українофілами і “старокурсниками”. “Новокурсники” беззастережно орієнтувалися на Росію, ідентифікували себе з росіянами, послуговувалися не макаронічним “язичієм”, а російською літературною мовою. Царизм узяв курс на підтримку проросійських сил у Галичині, щоб знешкодити українофільство, що знайшло притулок у краї, створювало загрозу порушення територіальної цілісності імперії, відокремлення в майбутньому Наддніпрянщини від Росії. У жовтні 1913 р. було вирішено довести субсидії “русской” народності під австрійською владою до 200 тис. рублів, розподіл грошей здійснювали найвищі урядові інституції – МЗС, МВС, обер-прокурор Св. Синоду [52, с.92, 215, 216].

Погляд російських урядових кіл на національний рух у підавстрійській Галичині засвідчило секретне донесення жандармерії 1914 р., що зберігається в київському архіві [18, арк.155, 161 зв.]. У донесенні прямо говорилося, що засновником “мазепинства” серед галичан став австрійський губернатор Ф.Стадіон у 1848 р., до цього часу жителі східної частини провінції відчували себе “русскими”. Так виник розкол у національному русі Галичини на “твердо-руських” і “русиновъ”, які в 60-х рр. назвали себе народовцями, на перших порах займалися культурно-етнографічною діяльністю. Після 1876 р. народовський рух у Галичині отримав посилену матеріальну й ідейну підтримку від діячів забороненого “мазепинського руху” в Росії, особливу роль в утвердженні ідеї “самостійної України” в краї відіграли емігранти М.Драгоманов і М.Грушевський [18, арк.155, 155 зв., 161]. Отже, розвиток галицького українофільства розглядався передусім як результат зовнішніх впливів, що був би неможливий без підтримки австрійського уряду й наддніпрянсько-українських діячів, мав штучний характер.

Таким чином, Емський указ 1876 р., що мав чинність понад чверть століття (до першої російської революції 1905–1907 рр.), завдав удару по українофільству на Наддніпрянщині. Український національний рух пішов на спад: більшість діячів були змушені припинити активну громадську роботу, а ті, хто продовжував працювати, обмежилися вузькою культурно-освітньою сферою, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього. Серед здобутків громадського руху в останній третині ХІХ ст. було передусім видавництво журналу “Киевская старина” – єдиного українознавчого журналу в Російській імперії, наукова діяльність Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті, розвиток нової української літератури й театру. Лідери наддніпрянських громадівців виразно декларували свою лояльність до російського царизму, аполітизм, але не перестали цікавитися розвитком національного руху в Галичині, що розглядався як невід’ємна частина загальноукраїнського.

Царські заборони об’єктивно сприяли перенесенню центру українофільської діяльності за межі Російської імперії. Лівобережжя й Слобожанщина, що були колискою національно-культурного відродження, в останні два десятиліття ХІХ ст. дедалі більше втрачають роль промоутера. Унаслідок репресій російського самодержавства, яке вбачало в українофільстві загрозу для існування імперії, національний рух на Наддніпрянській Україні змушений був перейти на напівлегальне становище або переміститися за кордон. Особливу роль в утвердженні соборницьких настроїв відіграла еміграційна діяльність М.Драгоманова, що змушений був виїхати ще в 1875 р., за дорученням і на кошти київських громадівців організував у Женеві видання українською мовою пропагандистської та науково-популярної літератури. Вона таємно переправлялася через австрійсько-російський кордон для нелегального поширення, містила ідеї “громадівського соціалізму”, заклики до політичної боротьби проти самодержавства, перебудови Росії на принципах федерації. М.Драгоманов став першим, хто виніс проблему українофільства, переслідування української мови й культури на ширшу міжнародну арену. Однак його заклики здалися наддніпрянським громадівцям надто радикальними, непридатними до місцевих умов, що призвело до погіршення стосунків, а в кінці 1880-х рр. – до остаточного розриву київської “Старої громади” з М.Драгомановим, зневіри в драгоманівській програмі.

Більш успішними були стосунки М.Драгоманова, як і київських громадівців, із Галичиною, де запровадження конституційного устрою в імперії Габсбургів 1860-х рр. створило умови для вільного національного розвитку. Отже, стало можливим перетворення Галичини в “П’ємонт України”, центр загальноукраїнської діяльності. Як відомо, П’ємонт – це невелике королівство на півночі Італії, що стало прикладом у боротьбі за звільнення й об’єднання італійських земель в одній національній державі. Якщо центром “національного відродження” була Наддніпрянщина – “Малоросія”, що мала

визначальний вплив на розвиток українофільства в Галичині, то в останній третині XIX ст. ситуація почала докорінно змінюватися. Можна погодитися з твердженням І.Лисяка-Рудницького, що імпульси для “національного відродження” в Галичину надходили з Наддніпрянщини, але “після того, як указ 1876 року заборонив усяку легальну українську діяльність у Росії, Галичина стала притулком для всього українського національного руху [...] Намацальні національні досягнення Галичини служили підбадьоренням і зразком для наслідування українським патріотам під російським пануванням” [45, с.159].

1. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 3 Франко І., од. зб. 1604, 340 арк.
2. Там само, ф. 3, од. зб. 1612, 507 арк.
3. Там само, од. зб. 3292, 141 арк.
4. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (ЛННБ НАН України). Відділ рукописів, ф. 1 Бібліотека НТШ у Львові, оп. 1, спр. 499/1, 92 арк.
5. ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, спр. 499/6, 21 арк.
6. Там само, спр. 499/7, 2 арк.
7. Там само, ф. 11 Барвінські, спр. 1434, 48 арк.
8. Там само, спр. 1437, 70 арк.
9. Там само, спр. 2820, 17 арк.
10. Там само, спр. 4728, 11 арк.
11. Там само, спр. 4792, 42 арк.
12. Там само, спр. 4802, 43 арк.
13. Там само, спр. 4805, 10 арк.
14. Там само, спр. 4870, 20 арк.
15. Там само, ф. 29 Возняк М. С., спр. 155, 17 арк.
16. Там само, спр. 640, 27 арк.
17. Там само, ф. 34 Гнатюк В., спр. 566, 12 арк.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 320 Полтавське губернське жандармське управління, м. Полтава, оп. 1, спр. 1409, 178 арк.
19. Там само, ф. 419 Прокурор одеської судової палати, м. Одеса, оп. 1, спр. 1829, 250 арк.
20. Biblioteka naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn. 11726. Т. 2, 189 к.
21. Архів Михайла Драгоманова. Т.1: Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) / за ред. Р. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – 445 с.
22. Баштовий І. Украинство на літературныхъ позвахъ зъ Московщиною/ И. Баштовий [передрукъ зъ “Дѣла”]. – Львовъ, 1891. – 214 с.
23. Библиографія. Малорусскія издания 1882 года // Кіевская старина. – 1883. – Т. VI. – Іюнь. – С. 353–366.
24. Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами / М. Возняк // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві. – К., 1927. – Т. XXIV. – С. 97–133.
25. Галицко-русскій вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-литературный и политическій журналъ. – С. Пб., 1894. – № 1. – Августъ. – С. 1–7.
26. До кійво-галицьких зв'язків початку 1870-х років : (з щоденників Г. П. Галагана) / подав А. Степович // За сто літ : матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. V. – С. 183–191.
27. Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною / В. Дорошенко / В. Дорошенко // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 37–46.
28. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Д. Дорошенко. – К., 2007. – 272 с.
29. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш / Д. Дорошенко. – К. ; Лейпціг, [б. р.]. – 208 с.
30. Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. / В. Дорошенко // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 9. – Вересень. – С. 195–201.
31. Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895 / М. Драгоманов ; видав І. Франко. – Львів, 1908. – 434 с.
32. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2-х т. / М. Драгоманов. – К., 1970. – Т. 1. – 531 с.
33. Історія Галицкой Руси по лекціямъ В. Б. Антоновича. – [Б. м., б. р.]. – 296 с.
34. Історія української літератури. XIX століття : у 3 кн. / за ред. М. Яценка. – К., 1997. – Кн. 3. – 432 с.
35. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) : у 2 т. Т. 2. 1880–1885 / О. Кістяківський. – К., 1995. – 584 с.
36. Костомаровъ Н.И. Украинофильство / Н. Костомаров // Русская старина. – 1881. – Т. XXX. № 2. – Февраль. – С. 319–332.

37. Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка / М. Коцюбинський ; з передм. і поясн. В. Гнатюка. – Львів, 1914. – 167 с.
38. Кривецький І. Не было, нѣтъ и быть не можетъ! / І. Кривецький // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1904. – Т. XXVII. – С. 1–18.
39. Крип'якевич І. П. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів, 1990. – 520 с.
40. Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. LXXXVIII. – С. 337–353.
41. Лисенко М. В. Листи / М. Лисенко ; авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. – К., 2004. – 680 с.
42. Листи до Михайла Коцюбинського. Т. І. Айхельбрегер-Гнатюк / упоряд. та комент. В. Мазного ; вступ. ст. В. Шевчука. – К., 2002. – 368 с.
43. Листи на Наддніпрянську Україну М. Драгоманова / Видане редакції “Народа”. – Коломия, 1894. – 199 с.
44. Листування Михайла Грушевського / упоряд. Г. Бурлака ; ред. Л. Винар. – Київ ; Нью-Йорк ; Париж ; Львів ; Торонто, 1997. – 399 с.
45. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / Лисяк-Рудницький І. – К., 1994. – Т. 1. – С. 145–171.
46. Любченко В. Б. Московфільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 125–143.
47. Миллер А. Субсидія газеті “Слово” : Галиційские русины в политике Петербурга / А. Миллер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Львів, 2001. – С. 332–338.
48. Московфільство: документи і матеріали / вступ. ст., комент. та добірка докум. О. Сухого ; за заг. ред. С. Макарчука. – Львів, 2001. – 236 с.
49. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 115–147.
50. Нигрицький Л. Східно-українські впливи в галицькому театрі / Л. Нигрицький // Альманах “Нового часу” (Календар для всіх) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 120–124.
51. Олесницький Є. П'ятдесятлітній ювілей українського театру в Галичині / Є. Олесницький // Діло. – 1914. – Ч. 64. – 23 (10) марта.
52. Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / В. Передерко. – Івано-Франківськ, 2009. – 300 с.
53. Пискунов Ф. М. Малоросійсько-червонорусській словарь живаго и актоваго языка / Ф. Пискунов. – 2-е изд., значит. дополн. – К., 1882. – 304 + V с.
54. С. Г. Украинофильство съ его затѣями о двухтекстныхъ учебникахъ / С. Г. – 2-е, испр. изд. – Почаев, 1881. – 71 с.
55. Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) / О. Серета // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 2. – С. 106–118.
56. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. [та ін.]. – 3-те вид., зі змінами і доповн. – К., 2007. – 856 с.
57. Українська культура другої половини XIX століття / ред. кол.: Г. А. Скрипник (голов. ред.) [та ін.] : у 5 т. – Т. 4, кн. 2. – К., 2005. – 1296 с.
58. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Франко І. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
59. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Франко І. – К., 1984. – Т. 41. – С. 24–73.
60. Франко І. Руський театр у Галичині / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Франко І. – К., 1980. – Т. 26. – С. 357–373.
61. Франко І. Южнорусская литература / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Франко І. – К., 1984. – Т. 41. – С. 101–161.
62. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / С. Чарнецький. – Львів, 1934. – 253 с.
63. Чикаленко Є. Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка (з нагоди річниці смерті) / Є. Чикаленко // Літературно-науковий вісник. – 1930. – Т. СІІ, кн. VI. – С. 510–523.
64. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – Львів, 1925. – Част. II. – 139 с.
65. Шелухин С. Українство 80-их років XIX в. і мої зносини з Ів. Франком / С. Шелухин // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1926. – Т. ХС, Кн. VII–VIII. – Липень – серпень. – С. 260–281.

В статъе рассмотрены место и роль Галичины в идеологии и деятельности громадoвцев-украинофилов Надднeпряницыны. Особое внимание обращено на анализ публикаций в журнале “Киевская

старина”, расхождения во взглядах М.Драгоманова в эмиграции и ведущих украинских деятелей на подроссийской Украине.

Ключевые слова: украинофил, национальное движение, деятельность, Галичина.

The article deals with the place and role of Galychyna in the ideology and activity of the Dnieper Ukrainophile communities. Special attention is given to the analysis of publications in the magazine “Kievskaya starina”, of M.Dragomanov in emigration and leading Ukrainian figures – “kul’turnikov” (people of culture) in Ukraine under the Russian rule.

Keywords: ukrainophile, national movement, activity, Galychyna.

УДК 94 (447): 355.311.1“1944/1952”

ББК 63.3 (4Укр)6

Михайло Сеньків, Василь Хомич

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ: АНТИКОЛГОСПНИЙ РУХ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1944–1952 рр.)

У статті показано, що найбільш гострою формою боротьби селянства проти колективізації західноукраїнського села була їх участь у формуваннях ОУН, УПА, куди селяни масово вступали, створюючи її соціальну базу. Автор аналізує різні форми і методи спротиву УПА та підпілля ОУН колгоспному рухові: від пропаганди, агітації, саботажу до збройних акцій.

Ключові слова: західноукраїнське селянство, боротьба, колективізація, депортації, збройні формування ОУН-УПА.

У другій половині 40 – на початку 50-х років ХХ століття тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію в західноукраїнському селі, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад. Саме ці обставини та непрості проблеми пошуків українським народом шляхів виходу з гострої й тривалої соціально-економічної, політичної, морально-духовної кризи актуалізують потребу дослідження першопричин і наслідків колективізації.

За роки незалежності України опубліковані праці В.Барана [1], А.Кентія [11], Ю.Киричука [13], О.Ленартовича [14], А.Русначенка [25], Б.Яроша [34], колективна монографія “Історія українського селянства” [10] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях. Зокрема, О.Ленартович у монографії “Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр.” показує складний процес насадження нової системи господарювання на селі; Ю.Киричук у “Нарисах історії українського національно-визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст.” аналізує боротьбу ОУН-УПА проти комунізації краю; Б.Ярош у монографії “Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років ХХ ст.” досліджує перебіг утвердження антигуманних засад влади. А.Русначенко в монографії “Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках” розкриває боротьбу українського, білоруського та прибалтійських народів проти тоталітарного режиму. Однак спротив УПА колективізації західноукраїнського села в них розкрито фрагментарно. У статті зроблена спроба з нових концептуальних підходів висвітлити форми та засоби боротьби УПА проти колгоспного руху.

Колгоспний лад не відповідав інтересам селянства. Селяни не могли змиритися з втратою землі, власності, не бажали стати наймитами держави. Тим більше, що бачили перед собою наочний приклад напівголодного життя колгоспників Східної України, які